

MARX, ENGELS, LENİN - VE DIETZGEN: BİR İŞÇİNİN GÖZÜNDEN DİYALEKTİK MATERYALİZM

Nazlı Cihan

Dr., Ludwig-Maximilians Üniversitesi, Değerler Eğitimi ve Öğretmen Yetiştirme Araştırma Merkezi, Münih, Almanya. E-posta: nazlicihan@gmail.com

ÖZET

19. yüzyıl Alman işçi hareketi tarihinde öne çıkan isimlerin yanı sıra Joseph Dietzgen özel bir öneme sahiptir. Dietzgen'in işçi hareketindeki bu özel rolü gerek Karl Marx, gerekse W.I. Lenin tarafından "işçi filozofu" ifadesiyle tanımlanmıştır. Bir işçinin Marksizmi ve diyalektik materyalizmi felsefi boyutuyla incelemesi ve bunlardan çıkardığı sonuçlar hakkında yazılar yazması, kuşkusuz özgün ve daha yakından tanınmayı hak eden bir kişiliğe işaret etmektedir. Bu inceleme yazısında Joseph Dietzgen, "işçi filozofu" tanımının ne ifade ettiği, Dietzgen'in felsefe tarihinde neden bir istisna olduğu, Marx, Engels ve özellikle de Lenin'in onda neyi önemseydiği, yaşamı ve eserlerinin içeriği temelinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Joseph Dietzgen, işçi filozofu, felsefe, diyalektik materyalizm, Lenin, Marx.*

MARX, ENGLES, LENİN - AND DIETZGEN: DIALECTICAL MATERIALISM FROM THE EYES OF A WORKER

ABSTRACT

Besides the prominent figures in the history of the German labor movement in the 19th century, Joseph Dietzgen is of particular importance. This particular role of Dietzgen in the labor movement was defined by both Karl Marx and W.I. Lenin as "the worker philosopher". The fact that a worker examines Marxism and dialectical materialism in its philosophical dimension and writes about the inferences he made, undoubtedly points to a original personality that deserves closer recognition. In this article, what Joseph Dietzgen means by the definition of "worker philosopher", why Dietzgen is an exception in the history of philosophy, what Marx, Engels and especially Lenin cares about him, are discussed on the basis of his life and the content of his works.

Key words: *Joseph Dietzgen, worker philosopher, philosophy, dialectical materialism, Lenin, Marx.*

Deri işçisi ve işçi düşünür Joseph Dietzgen, 9 Aralık 1828'de Köln yakınlarında dünyaya geldi ve 15 Nisan 1888'de Şikago'da (ABD) hayata veda etti. Joseph Dietzgen'in yaşamı, Almanya işçi hareketi tarihindeki birinci ve ikinci önemli dönemeçlerinde geçti. Kendisi de bu zaman dilimini asıl doğum saati olarak niteliyordu: "1828'de doğmuş olsam da, asıl dünyama ancak yirmi yıl sonra, yani 'büyük yıl' denilen 1848'de adım attım." (Dietzgen, 1930). Devrimci yıllarda Dietzgen, *Neue Rheinische Zeitung* ve *Organ der Demokratie* gazetelerinin okuyucusuydu ve bilimsel sosyalizmi ilk olarak Marx ve Engels'in yazdığı makaleler aracılığıyla tanıdı (Wrona, 1988). Sosyal-demokrat İşçi Partisinin kuruluşu ile Dietzgen'in "Kafa Emeginin Özü Üzerine" adlı kitabının yayınlanması aynı yıla, 1869'a, denk gelmektedir.

Birçok entelektüel ilgi alanı olan Dietzgen, kendi kendine yabancı diller öğrendi ve felsefi bilgi edindi. Kısa süre sonra Fransızcaya o kadar hâkim oldu ki, eleştirel-ütöpic sosyalistler ve komünistler Owen Saint-Simon, Charles Fourier ve Étienne Cabet eserlerini özgün dillerinde inceleyecek ve sözlü olarak akıcı bir şekilde iletişim kurabilecek durumdaydı. 1848/49'da beliren devrimci durum, genç Dietzgen'in kişisel, politik, felsefi ve ideolojik gelişimi için belirleyici bir öneme sahip

oldu: Radikal bir demokratken adım adım Marksizmden etkilenen bir sosyalist olmaya başlıyordu.

"OKUMUŞ BİR İŞÇİ SORUYOR"⁽¹⁾ - VE YAZIYOR

Nisan 1849'dan itibaren yazılı hali basılmaya başlanan Marx'ın «Ücretli Emek ve Sermaye» (Lohnarbeit und Kapital)⁽²⁾ üzerine konferansları Dietzgen'in özellikle dikkatini çekmişti. Sonuç olarak pek çok soru böylece onun için "kafa yormanın nesnelere" haline geldi ve ileri sürülen çeşitli siyasi görüşlerin arkasında, "çelişkili" türden somut sınıf çıkarlarının gizlendiğinin giderek daha fazla ayırına vardı. Toplumsal ilişkilerin doğasına ilişkin başlangıçtaki bu materyalist kavrayış, daha sonra "Kafa Emeginin Özü Üzerine" adlı çalışmasında da ortaya koyduğu gibi onu "politikadan felsefeye, felsefeden epistemolojiye" götüren ön koşullardan biriydi. Devrimci yıllarda Dietzgen'in kişisel gelişimi üzerinde kalıcı etkisi olan bir başka temel kuramsal kaynak - kendi ifadesiyle - "inançsız devrimciler" için vazgeçilmez olan Ludwig Feuerbach'ın materyalist aydınlanma felsefesi idi (Dietzgen, 1930). Bu önemli zihinsel uya-

1 Bertolt Brecht, *Okumuş Bir İşçi Soruyor* şiirinin başlığı

2 Söz konusu konferanslar, Marx'ın 1847'de Brüksel'deki Alman İşçi Birliğine yaptığı konuşmalardır. Bu parçalı metinler, ilk olarak 5 ve 11 Nisan 1849 tarihleri arasında Marx tarafından yayınlanan *Neue Rheinische Zeitung*'da beş başyazı halinde yayınlandı.

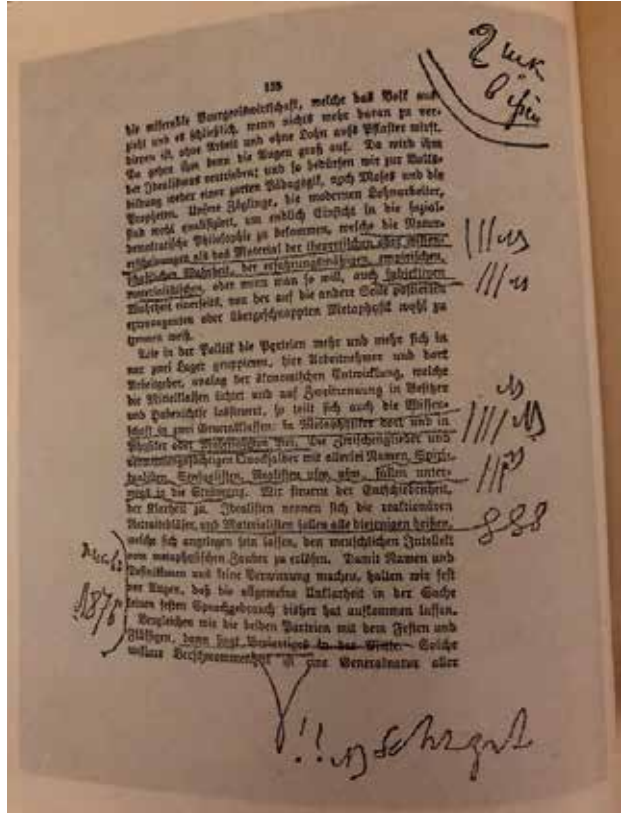
rılmaların etkisiyle Dietzgen'in, onu devrimci yıllarda dolaysız politik angajmana yönlendiren teorik bilinci keskinleştirdi. Devrimin hezimete uğramasından sonra, genç Dietzgen tutuklanma tehdidinden kaçınmak için 6 Haziran 1849'da Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmek zorunda kaldı. Orada iki yıl geçici işlerde çalıştı ve 1851 sonbaharında Almanya'ya döndü. 1852'de Köln Komünist Davası ile ilintili olarak "Komünist Parti Manifestosu" ile tanıştı. Bu deneyim kendisi için kişisel olarak entelektüel bir sıçrama noktası oldu ve burada merakını ve bilgiye olan ihtiyacını daha da teşvik eden "yüzyılın felsefi kazanımını" gördü (Dietzgen, 1930). 1864 baharında Dietzgen, ailesiyle birlikte St. Petersburg'a taşındı ve burada deri ticaretinde yüksek vasıflı bir uzman olarak Vladimir hükümetinin büyük tabakhanesinde teknik müdür görevini üstlendi. 1868'e kadar burada kaldı.

Rusya yılları, işçi sınıfı filozofunun siyasi ve ideolojik gelişimi için son derece önemli bir dönem oldu. Burada, Marksist siyasi fikirleri ve diyalektik materyalist dünya görüşü nihai olarak şekillendi (Finger, 1977). Bu gelişme öncelikle, Marx'ın Eylül 1867'de yayınlanan büyük eseri "Das Kapital" in ilk cildinin ve ardından Londra'daki Karl Marx ile yazışmalarının kendisinde bıraktığı izlenimlerin etkisi altında gerçekleşti. Ekim 1867'de Dietzgen büyük bir coşkuyla Marx'a, özenle incelediği eseri ile ilgili bir mektup yazdı. Bu mektupta Dietzgen'in "eserin satırları arasında", "ekonominin ön koşulunun esaslı bir felsefe olduğunu" okuduğunu yazması dikkat çekmektedir. (Dietzgen, 1930) Dietzgen, Marx'ın Kapital'de burjuva toplumunun ekonomik yasalarını çözümüyle yoluyla materyalist diyalektiği geliştirdiğini kavramıştı.

"Kapital" in ilk cildi hakkında kaleme aldığı inceleme yazısı dört bölüm halinde - bunları önce Marx'a gönderdikten sonra- 1868'de Leipzig çıkışlı *Demokratisches Wochenblatt* gazetesinde yayımlandı³. Konuyla ilgili bütün kaynaklarda vurgulandığı gibi, formülasyonlarda bazı belirsizlikler içerse de, Dietzgen bu incelemesinde işçi okuyuculara «sermaye» nin devrimci içeriği hakkında belirleyici dört temel bilgi veriyordu:

Birincisi, maddi üretim faaliyetinin, tarihsel bir toplum formasyonu içinde tüm toplumsal ilişkilerin temelini oluşturduğunu; üretim ilişkilerinin bu formasyonun karakterini belirlediğini ve diğer tüm toplumsal ilişkileri şekillendirdiğini gösteriyordu. İkincisi, burjuva toplumunun ekonomik ilişkilerinin tarihsel koşullardan kaynaklandığını, yani öncesiz ve sonsuz olmadıklarını ortaya koyuyordu. Üçüncüsü, üretim tarzının çelişkili doğasını, yani toplumsal çıkarlar ile "özel çıkarlar"ın birbirine düşmanca bir biçimde karşı durduğunu açığa çıkarıyordu. Dördüncüsü, Dietzgen, Marx'ın kapitalist üretim tarzının tarihsel hareket yasasını açıklayarak

3 Daha önce, Wilhelm Liebknecht'in yayıncısı olduğu Saksonya Halk Partisinin *Der Volksstaat* (Halk Devleti) yayın organında da Engels'in "Kapital" üzerine inceleme yazısı basılmıştı.

Görsel 1. Joseph Dietzgen'in "Kısa Felsefi Yazılar"ının 1910 baskısının bir kopyasında, Lenin'in kenar notları bulundu. Lenin "Sınıf bilinci kazanmak için işçiler J. Dietzgen okumalıdır" diye öğütüyordu bu notlarda (Finger, 1977: s.48-49).

toplumsal üretim ile özel mülkiyet arasındaki çelişkinin üstesinden gelmenin yolunu gösterdiğini anlatıyordu. Marksist siyasetçi Franz Mehring, otuz yıl sonra Dietzgen'in "Kapital" incelemesini, Dietzgen'in "bilimsel komünizmin başat eserinin altından kalkma onuruna erişen ilk Alman işçi olduğu" sözleriyle övecekti (Mehring, 1960).

Petersburg'da kaldığı süre boyunca, Dietzgen, alt başlığı "Bir Zanaatkârın Tasvirleri. Saf ve pratik akla bir başka eleştiri." olan "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" adlı ilk felsefi çalışmasını tamamladı. Uzun süre üzerinde çalıştığı bu yapıtı, Marx ile politik-ekonomi, bilgi kuramı ve doğa felsefesi sorunları hakkında zihinsel alışveriş içerisinde olduğu bir süreçte yazmış, çalışmasının önemli kısımlarını yayınlanmadan önce Marx'a göndermişti. Marx, yakın arkadaşı hekim Louis Kugelmann'a yazdığı bir mektupta Dietzgen'in çalışması hakkında, "Bir miktar kavram karışıklığına ve fazla sık yinelemelere karşın, bu parçada kusursuz, bir işçinin kişisel düşüncesinin ürünleri olmaları bakımından o kadar daha çok hayranlık verici birçok fikir var" yorumunda bulunmuştu (Marx ve Engels, 1974).

Dietzgen'in epistemolojik görüşleri, ilk çalışmasında ve sonraki yazılarında daha net ortaya koyduğu gibi, özünde diyalektik-materyalist felsefeye ve dünya görüşüne dayanmaktadır. Dietzgen, felsefi çalışmalarının hiç birinde felsefi görüşlerini sistematik bir biçimde sunmamıştır. Her şeyden önemlisi, bu çalışmalar daha çok

felsefi idealizmle, özellikle de Kantçılıkla kavga tutuştuğu tartışmalardır, öznel idealizmin spekülâtif özelliklerini açığa çıkarmanın ve onun agnostik ve metafizik sonuçlarını vurgulamanın peşindedir. Ayrıca dikkatli bir biçimde, materyalizm ve idealizm arasında gidip gelen bilgi sorununa yönelik Kantçı çözümün politik ve ideolojik girdilerine odaklanır (Wrona, 1988).

Ancak Dietzgen, bir Kant karşıtı değildi. Felsefenin gelişim ve yapılanma sürecinde Kant felsefesinin büyük önemini kabul ediyordu. Kant'a yönelik polemik niteliğindeki eleştirisi, her zaman Kant'ın düşünce sistematizmindeki materyalist, diyalektik ve anti-teolojik ve anti-feodal unsurları görünür kılma çabasıyla bağlantılıydı. Bu unsurları, ortaya çıkan Yeni-Kantçı deformasyon girişimlerinden korumaya çalıştığı yönünde görüşler de bulunmaktadır (Kirchner, 1958).

Yine de Joseph Dietzgen'in bilimsel sosyalizm konusunda duruşunun ne olduğu sorusunu ortaya atmak zorunlu görünüyor. Zorunlu, çünkü 20. yüzyılın başında Dietzgen'i bilimsel sosyalizmin karşısında konumlandırma girişimleri ortaya çıkmıştı. Lenin'in "başarısız oğul" (Lenin, 1927) diye tanımladığı Eugen Dietzgen, tam da Yeni-Kantçı revizyon girişimlerine uygun olarak Joseph Dietzgen'in felsefesi ile Marksizm arasında bir çelişki inşa etmeye çalıştı. Genel anlamıyla Dietzgen'e "bilgi kriticizmi" atfedildi. Böylece Marksizmin genel kuramsal ve yöntemsel temeli olan diyalektiğin devrimci ucunun törpülenmesi amaçlanıyordu. Diyalektik-materyalist doğa ve epistemoloji anlayışı, diyalektik olmayan bir evrim teorisi ve öznel-idealist bir bilgi kuramı ile telafi edilecekti. Bu girişim, bilimsel sosyalizmin özü olarak Marksist devrim kuramının sorgulanmasının felsefi yolunu açıyordu (Kirchner, 1958).

Hayatının sonuna kadar terim bütünlüğünü tam olarak sağlayamamış olması ve kavramsal belirsizliği, felsefenin temel sorunu bağlamında, Lenin'in "Materyalizm ve Ampiryokriticizm" yapıtında özlü bir hesaplaşmaya giriştiği Machistlere Dietzgen'i kendi görüşlerinin "anahar tanığı" olarak kötüye kullanmalarına olanak sağlamıştı. Lenin, Dietzgen'i bu tür bir suistimale karşı her zaman savundu. "Aslında," diye yazıyordu, "Dietzgen'in formülasyonu şu sonuca varan temel düşüncesinden daha yanlıştır: eski materyalizm düşünceleri, bilimsel olarak (tarihsel materyalizmin yardımıyla) inceleme yeteneğinden yoksundu." (Lenin, 1927).

"Sol" revizyonist literatürde de benzer bir yaklaşım sergileniyordu: Dietzgen'e, "öznellik ile nesnellığın iç içe geçtiği" ve böylece "Marx'ta, belalı bir biçimde Marksizmin mirası haline gelen bir boşluğu açığa çıkararak" bir "bilgi kriticizmi" atfediliyordu⁴ (Kirchner, 1958).

4 Dietzgen'in "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" kitabının 1973 baskısının sonsözünde Alman tarihçi Helmut G. Haasis, Dietzgen'in görüşlerini kendine göre ve büyük ölçüde çarpıtarak yorumlar; Dietzgen'in Marksistler ve özellikle de Alman Demokratik Cumhuriyeti tarafından sahiplenilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir.

"İŞTE BİZİM FİLOZOFUMUZ"

Delege olarak katıldığı Uluslararası İşçi Birliği'nin Eylül 1872'deki Lahey Kongresinde Karl Marx, Joseph Dietzgen'i diğer delegelere şu sözlerle tanıtmıştı: "İşte bizim filozofumuz." (Mende, 1963). Marx, konuşmasında "filozof" sözcüğünü özellikle vurgulamıştı çünkü Dietzgen'in 1869 yılında yayınlanan "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" (Dietzgen, 1973) adlı kitabına gayet aşinaydı. Kitabın alt başlığı "Bir Zanaatkarın Tasviri", yazarın merakını etkileyici bir biçimde açıklıyordu: işçi sınıfına siyasi mücadelesi için gerekli entelektüel donanımı sağlayacak epistemolojiyi ortaya koymak. Ölümünden bir yıl önce Dietzgen, epistemolojisinin çabalarını, son büyük eseri olan "Felsefenin Kazanımı"nın (Das Acquisit der Philosophie) "Önsöz"ünde şu şekilde tanımlıyordu: "[...] Çelişkilerle dolu gerçek dünyada yolunu bulmak için kafanın aşkın boyutlara dalmasına gerek yok." (Dietzgen, 1955).

Görsel 2. "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" kitabının kapak sayfası (Finger, 1977: s.48-49).

Joseph Dietzgen, devrimci 1848/49 yılında tereddütsüz bir biçimde burjuva-demokratik devrimin yanında yer aldı. Yakından takip ettiği 1852 Köln Komünist Davası'nın kendisini ürkütmesine izin vermedi, tam tersine, tam da bu davadan ilham alarak kendini bilimsel sosyalizm araştırmalarında derinleştirdi. Bu şekilde sınıf bilinci kazandı ve bu bilinci kuramsal olarak Marx ve Engels'in, okuma olanağı bulduğu tüm yazılarına dayandırmaya devam etti, işçi hareketinin bilinçli bir savunucusu oldu. Eğilimleri ve yetenekleri ölçüsünde işçi sınıfı içerisinde diyalektik-materyalist dünya görüşü propagandasını kendine başat görev haline getirdi

ve bunu yaparken tamamen serbest bir biçimde epistemolojik sorular sormaya ve yanıtlamaya başladı. Nitekim yukarıda anılan yapıtı, Almanya işçi hareketi tarihindeki ilk büyük dönemin, 1869'da Eisenach'ta Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurulmasıyla sona erdiğinde hâlihazırda tamamlanmıştı. Bir yıl öncesinde de Dietzgen'in kaleminden Marx'ın "Kapital"inin inceleme yazısı dört bölüm halinde yayınlanmıştı. Marx, "Kapital"ın ikinci baskısının sonsözünde bu yazılara şöyle atıfta bulunuyordu:

Alman burjuvazisinin bilgili ve bilgisiz sözcüleri, ilk yazılarımda başardıkları gibi, başlangıçta 'Das Kapital'i sessizlikle geçiştirmeye çalıştılar. Bu taktik artık çağ dışı kaldığında da, kitabımı eleştirme bahanesiyle yazılar yazdılar. Ancak "Burjuva bilincini yatıştırmak için" ettikleri telkinler, işçi basınında bugün hala yanıt borçlu oldukları üstün savaşçılar buldu karşısında, bkz. Joseph Dietzgen'in "Der Volksstaat" (Halk Devleti) gazetesindeki makaleler. (Marx ve Engels, 1962:22).

Aynı şekilde Engels de 1888'de, yani Dietzgen'in öldüğü yıl gözden geçirilmiş hali tekrar yayınlanan "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" adlı çalışmasında Dietzgen için bir not düşmüştü:

Ve yıllardan beri bizim en iyi çalışma aracımız ve en keskin silahımız olan bu materyalist diyalektik, ne dikkate değer bir şeydir ki, yalnızca bizim tarafımızdan değil, ayrıca bizden bağımsız, hatta Hegel'den bile bağımsız olarak Joseph Dietzgen adlı bir Alman işçi tarafından yeniden bulundu. (Marx ve Engels, 1962: 293)

Ayrıca bir dipnotta "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" kitabına gönderme yapmıştı. Engels'in Dietzgen'de takdir ettiği bu başarı, iki önkoşula dayanmaktadır. Birinci ön koşul, Joseph Dietzgen'in benimsediği ve tutarlı bir şekilde bağlı kaldığı sınıfsal bakış olarak tespit edilmelidir. Hiçbir zaman bir fabrika işçisinininki gibi olmayan yaşam koşulları, onu bazı küçük burjuva yanlısamalara sarmaya ve kendini işçi sınıfının üzerinde görmeye teşvik etmedi (Wrona, 1988). 1884'te yazdığı bir mektupta, kendimizi "bir kural olarak, emek gücüyle kendi sınıfının dışına çıkabilecek durumda olmayan; umutlu bir hayatı ancak işçi sınıfının tamamının kurtuluşu için verilecek siyasi mücadelede bulabilen proleterler» olarak görmemiz gerektiğini salık veriyordu (Dietzgen, 1930). Diğer ön koşul ise, düşünsel/felsefi çalışmaları için seçmiş olduğu kuramsal tutamak noktası olarak saptanmalıdır. Makalelerinin ve diğer yazılarının konu bütünlüğü iki alandan türemiştir: politik ekonomi ve bilgi felsefesi (epistemoloji). Joseph Dietzgen epistemolojik görüşlerini Marx'ın politik-ekonomik çözümlerine dayandırmıştı. Marx'ın politik ekonomisi, kendine ve çalışmalarına felsefi netlik kazandırmak için çıkış noktası olarak belirlediği temeldi (Wrona, 1988). Marx'ın "Kapital"indeki diyalektik, (bunun ötesinde kendi sınıf-

sal bakışı nedeniyle "Komünist Parti Manifestosu" nun öğretileriyle de hemfikir olan) Dietzgen için, Marx ve Engels'ten çok da bağımsız olmayan, ancak o zamanlar bilmediği Hegel'den⁵⁾ bağımsız bir şekilde materyalist diyalektiği keşfetmeyi mümkün kıldı. Dietzgen'in Marx ve Engels'ten bağımsız olduğunu söylemek, onun Marx ve Engels'in konuyla ilgili felsefi çalışmalarının tamamına hâkim olmadığı göz önünde tutulduğunda mümkün olur ancak (Kirchner, 1958). Felsefi bağımsızlığı ona eleştirilebilecek bazı belirsizlikler katsa da, politik-ekonomik konularda pek yanılmamıştı, çünkü burada Marksist çözümlere sıkı sıkıya bağlı kalıyordu.

Görsel 3. Joseph Dietzgen, portre (Finger, 1977: s.48-49).

"KAFA EMEĞİNİN ÖZÜ ÜZERİNE"⁶⁾

Joseph Dietzgen felsefe alanına, Hegelciliğin tam anlamıyla mağlup edildiği bir dönemde girmiş oldu. 19. yüzyılın otuzlu yıllarının sonunda ve kırklı yıllarının

5 Marx, Dietzgen'in çalışmalarında sergilediği bağımsızlık konusunda şöyle görüş belirtir: "Dietzgen'deki gelişimi, Feuerbach dışındaki kaynakları belirsiz olması sebebiyle tamamiyle kendi bağımsız çalışması olarak görüyorum. [...] Hegel'i incelememiş olması onun için talihsiz bir durumdur." (Marx ve Engels, 1974)

6 Joseph Dietzgen, çağının önemli düşünürlerinden ve aydınlarından biri olarak 1867-1887 yılları arasında Alman işçi sınıfını ve aynı zamanda uluslararası proletaryayı etkileyen felsefi yazılar kaleme aldı ve yayınladı. Bu yazılar arasında sosyal demokrasi ve Anarşizm hakkında görüş belirttiği yazılar da bulunmaktadır. Ancak bu yazıda, Dietzgen'in ağırlıklı olarak Marksizm ve epistemolojiye odaklanan görüşlerinin Marx, Engels ve özellikle de Lenin'de ne şekilde karşılık bulduğu ele alındığı için bu çerçevenin dışında kalan konu başlıklarına yer verilmemiştir.

başında Sağ Hegelciler, Genç Hegelciler tarafından aşılmış; aynı şekilde Genç Hegelciler de Marx ve Engels'in ilk yazılarıyla aşılmış ve sonunda 1848 devrim süreciyle nihai olarak çürütülmüştü (Kirchner, 1958). "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" çalışmasının ortaya çıkış zamanını Lenin şöyle tanımlıyor:

Marx, Engels ve Dietzgen de, materyalizmin genellikle ileri aydınlar arasında ve özellikle de işçi çevrelerinde ağır bastığı bir çağda felsefe arenasına çıktılar. [...] Engels ve J. Dietzgen'in felsefe üzerine çalışmalarının tarihi koşulları biraz olsun somut olarak göz önünde tutulduğunda, bu yazarların, materyalizmin ilk temel doğrularını savunmaktan çok, neden bu doğruların basitleştirilerek yaygınlaştırılmasından sakındıkları çok iyi anlaşılır. (Lenin, 1927:241).

Epistemoloji Dietzgen'in ilgi alanının odağını oluşturduğu için, Kant'a uzanır, ancak onu "kurtarmak" için değil, onu çürütmek için yapar bunu. Kendi kendini yetiştirmiş bir işçinin Kant'ın üstesinden gelmeyi ve materyalist ve diyalektik bir bilgi kuramı geliştirmeyi başardığı düşünüldüğünde, Dietzgen'in felsefe tarihindeki özel konumu netleşir. Bununla birlikte, Dietzgen'in bu başarısı, burjuva felsefe tarihi yazımında hiç yer bulmadı. Dietzgen'in Marx ve Engels ile aynı safta durması, bu durumu yeterince açıklamaktadır. Dietzgen, yalnızca epistemolojinin daha dar alanında değil, birçok başka alanda da burjuva ideolojisini hedef tahtasına oturttu. Burjuvazinin resmi felsefe okulları bu nedenle onu görmezden gelmeye çalıştı ve yalnızca İkinci Enternasyonal'in oportünist aydınları, yukarıda bahsedilen kafa karışıklıkları nedeniyle onu suistimal etmeye yeltendi (Kirchner, 1958). Dietzgen'in bağımsız çalışmaları epistemoloji alanıyla sınırlıydı. Sosyal bilimlerin diğer tüm alanlarında, Marksizmin en önemli propagandacılarından biri olarak tanındı. Din sorunu üzerine yazdığı çok sayıda makalesiyle bu alanda kavgacı bir materyalist olarak karşımıza çıkıyor. Din eleştirisinde en çok, kendisiyle de mektuplaştığı Ludwig Feuerbach'tan etkilenmişti.

Dietzgen "Kafa Emeğinin Özü Üzerine" çalışmasında idealist monizmin (bircilik) aksine, maddenin zihnin bir ürünü değil, tersine, zihnin maddenin bir ürünü olduğunu savunur. Daha sonraki çalışmalarında Darwin ve Haeckel'e dayanarak solipizme (tekbencilğe) karşı delil olarak insan bilincinin tarihsel ortaya çıkışını gösterir. Henüz ilk çalışmasında, felsefenin temel sorununun önemli bir konusu üzerinde, dünyanın bilinebilirliği sorunu üzerinde durur. Bu çalışması bir yanı sıra Kant'ın, özellikle de onun gizemli "kendinde şey" in eleştirel bir incelemesidir (Kirchner, 1958). Dietzgen, dünyanın bilinebilirliğini vurgular, insan bilgisinin göreceliğini, sıradan bilgiden daha derin bilgiye doğru ilerleyişini ortaya koyar. Aynı zamanda bir gerçeklik kıstası olarak pratiğin büyük önemini gösterir ve Kantçı bilinemezliği çürütür. Bilginin göreliliği düşüncesinde, diyalektik gelişim fikri yeniden ifade edilir. Ancak bununla birlikte,

bu olumlu özü karşısında, Dietzgen'in bir yandan göreliliğin abartılmasından, diğer yandan monizm fikrinin epistemoloji alanına aktarılmasından kaynaklanan kafa karışıklığı yer almaktadır. Dietzgen, zihnin ve maddenin karşıtlığının "abartılı" olmaması gerektiğine işaret eder ve Lenin, bu konuda diyalektik materyalist Dietzgen'in büyük erdemini bunu vurgulamakta yattığını belirtir:

Bu göreliliğin mutlak zorunluluğunun ve mutlak doğruluğunun sınırları, bilimsel araştırmaların doğrultusunu belirleyen sınırlardır. Bu sınırların ötesinde, madde ile zihnin, fiziksel ve ruhsalın arasındaki karşıtlıklarla, bunlar sanki mutlak karşıtlıkları gibi uğraşmak büyük bir yanılğı olurdu. (Lenin, 1927:244).

LENİN: "DIETZGEN DİYALEKTİK MATERYALİSTTİR."

Gerek Marx ve Engels'in, gerekse Lenin'in Dietzgen'de bazı felsefi kafa karışıklıkları tespit ettiklerini ve bunları eleştirel bir dille ifade ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Lenin, Pravda gazetesi için kaleme aldığı "Joseph Dietzgen'in 25. Ölüm Yıldönümü"⁷ başlıklı makalesinde yaptığı değerlendirmeye durumu özetlemiş oldu (Lenin, 1977). Lenin'in değerlendirmesinin üç yönü özellikle öne çıkarılmayı hak ediyor. Lenin Dietzgen'in felsefi bağımsızlığını vurguluyor: "O, diyalektik materyalizme, yani Marx'ın felsefesine kendi akıl yürütmesiyle ulaşan bir işçi." Lenin, Dietzgen'in hiçbir zaman kendisini Marx ve Engels'in öncülük ettiği işçi hareketinin dışında konumlandırmadığını ve felsefi anlamda da bu iki "yetkin kurucunun" (Dietzgen) otoritesini daima kabul ettiğinin altını çiziyor: "İşçi Dietzgen'in karakterize edilmesinde değerli olan, kendisini bir ekolün kurucusu olarak görmediği olgusudur." Bunun dışında Lenin, Dietzgen'in yazılarını okumayı salık veriyor: "Sınıf bilinci kazanmak için işçiler J. Dietzgen okumalıdır, ancak Dietzgen'nin, felsefe okumanın yegâne kaynakları olan Marx'ın ve Engels'in öğretisini her zaman doğru yorumlamadığını da bir an için bile akıllarından çıkarmamalıdır." (Mende, 1963).

Dietzgen hakkında bu değerlendirmelerde bulunduğu Pravda'daki makalenin öncülü, Lenin'in "Materyalizm ve Ampiryokritisizm" yapıtında "J.Dietzgen Nasıl Gericı Fılozofların Gözüne Girebildi?" sorusu etrafında ayırdığı alt bölümde yürüttüğü tartışmalar oldu denilebilir. Lenin'in, "Gericı bir felsefe üzerine eleştirel notlar" altbaşlığı verdiği ve Markist felsefeyi derinlemesine ele aldığı bu önemli yapıtında Joseph Dietzgen'e yer vermesi, dahası, görüşlerinin tahrif ve suistimal edilmesi girişimlerine karşı onu gerektiğinde eleştiriyle, gerektiğinde de övgüyle korumaya alması, Joseph Dietzgen'e daha yakından bakmayı gerektirmektedir.

Bu noktada Lenin'in sözleriyle, "J. Dietzgen'in zayıf nok-

7 Pravda gazetesi, No. 102, 5 Mayıs 1913.

talarını ortaya çıkarmak için, onun kendisinden bazı bölümler aktarmak çok daha yerinde olur” (Lenin, 1927). Öyleyse buradan devam edip anlamaya çalışalım.

Lenin, öncelikle madde ve düşünce arasında mekanik bir denklem kurma çabalarını eleştirmektedir:

“Düşünce beynin bir işlevidir; ... Benim düşüncemdeki yazı masam, benim bu düşünceyle çıkarılır, ondan farklı değildir. Ama kafamın dışındaki bu yazı masası, yani benim düşüncemin konusu, bu düşünceceden büsbütün başkadır.” (s. 53.) Bu kusursuz açıklıktaki materyalist önermeler, gene de Dietzgen tarafından şöyle tamamlanmışlardır: “Ama duyulardan ileri gelmeyen tasarım da duyulur, maddidir, yani gerçektir. ... Zihin de, masadan, ışıktan, sestten, bu şeylerin birbirlerinden ayrılmasından daha fazla ayrılmaz.” (s. 54.) Yanılgı apaçıktır burada. Düşüncenin ve maddenin “gerçek” oldukları, var oldukları, doğrudur. Ama düşünceyi maddi olarak nitelendirmek, materyalizmle idealizmin karıştırılmasına doğru yanlış bir adım atmak demektir (Lenin, 1927:242).

Lenin’e göre “madde ve düşüncenin denklemi”, “materyalizm ile idealizmin karışımına doğru bir adımdır”. Buna karşın doğru olan, “hem düşünce hem de madde gerçektir ve vardır” önermesidir. Lenin, düşünmenin insan beyni tarafından nesnel gerçekliği işlemenin maddi bir süreci olduğunu varsayar. Madde ve düşüncenin genel denklemi, nesnel gerçeklik ile bilinç arasındaki farkı bulanıklaştırmak anlamına gelecektir. Bu sorun ancak mücadelenin diyalektik uygulaması ve karşıtların birliğiyle çözülebilir: Birincisi, madde ve düşünce, nesnel gerçekliğin bileşenleridir. İkincisi, her madde biçimi bilinç geliştirebilecek duruda değildir. Üçüncüsü, maddenin ve düşünmeyi eşitlemek idealisttir çünkü düşünme maddi gerçekliği hiçbir zaman tam olarak yansıtamaz, ancak ona yaklaşabilir. Dietzgen’de idealizm ve materyalizmin bulanıklaşması sorununu doğru bir şekilde sınıflandırmak için Lenin, “Temelde bu daha çok bir ifade yanlışlığıdır” (Lenin, 1927) diye not düşmektedir. Bu, Lenin’in, bir yandan Ernst Mach ve Richard Avenarius gibi idealizm ve materyalizmin bulanıklaşmasının bilinçli destekçileri ile Dietzgen’in materyalizm konusundaki hataların nasıl ayırt ettiğini açıkça ortaya koyuyor.

Lenin devamında, materyalizm ve idealizm bağlamında madde ve düşünce ayrılığının gerekliliği ve göreliliği ile ilgili de şu saptamaları yapar:

Dietzgen’in Gezintiler’inde (op. cit., s. 214) de yinelediği gibi, “madde” kavramının aynı zamanda düşünceyi de içermesi gerektiği [anlayışı -ç.] bir kafa karışıklığıdır; çünkü böyle bir içerme yapıldığında zihinle madde [sayfa 271] arasındaki, idealizmle materyalizm arasındaki bilimsel çelişki, Dietzgen’in üzerinde direndiği bu çelişki, bütün anlamını yitirir. Bu karşıtlığın “aşırı”, abartılmış, metafizik olmaması gerektiği, hiç kuşku götürmez (ve diyalek-

tikçi materyalist Dietzgen’in büyük erdemi, bunu vurgulamış olmasıdır). Bu görece karşıtlığın mutlak zorunluluğunun ve mutlak doğruluğunun sınırları, bilimsel araştırmaların doğrultusunu belirleyen sınırlardır. Bu sınırların ötesinde madde ile zihnin, fiziksel ile ruhsal arasındaki karşıtlıklarla, bunlar sanki mutlak karşıtlıklarmış gibi uğraşmak büyük bir yanılgı olurdu. (Lenin, 1927: 244).

Epistemolojik olarak, madde ve düşüncelerin yan yana gelmesi, varlık ve bilinç arasındaki ilişkideki temel teorik soruyu açıklığa kavuşturmak için vazgeçilmezdir. Materyalizmin ve idealizmin temel yönleri arasındaki temel ayrımı çözmek ve bununla mücadele etmek için gereklidir. Lenin, tekrar tekrar, teori ile pratiği eşitlemek gerektiğine, bunun idealizm veya dogmatizm olduğunda işaret etmektedir.

Teorik çalışmada mutlak kesinliğin gerekliliğini, yine Dietzgen’de saptadığı bazı açıklar üzerinden gösterir:

Dietzgen, Engels’in tersine, fikirlerini, bulanık, karışık, dağınık puslu bir biçimde anlatıyor. Ama, onun açıklamasının kusurları ve ayrıntıdaki yanlışları bir yana bırakılırsa. Dietzgen “materyalist bilgi teorisini” (s. 222 ve 271) ve “diyalektik materyalizmi” (s. 224) savunmada pek başarısız sayılmaz. “Öyleyse materyalist bilgi teorisi, diyor Dietzgen, insanın algı örgeninin hiç bir metafizik ışık yaymadığı, ama doğanın, öteki parçalarını yansıtan bir parçası olduğu olgu sunun saptanmasına varır.” (s. 222 ve 223.) “Bilme yetisi, gerçeğin doğüstü bir kaynağı değil, dünyanın ya da doğanın şeylerini yansıtan aynaya benzer bir alettir.” (s. 243.) Bizim derin mahçularımız, J. Dietzgen’in materyalist bilgi teorisinin her önermesinin tek tek tahlilinden kaçınıyor, ama onun teoriden sapmalarına, onun bulanıklığına ve karışıklığına sarılıyorlar. J. Dietzgen, gerici filozofların hoşuna gidebildi, çünkü zaman zaman kafa karışıklığına düşmektedir. Ve nerede karışıklık varsa, orda mahçular bulacağımıza emin olabilirsiniz. (Lenin, 1927:242).

Lenin burada, kuramsal bir çalışmada, düşüncelerin ve terimlerin kesinliği ve doğruluğu konusunda ısrar etmekte, her yanlışlığın ve bulanıklığın metafiziğe ve idealizme kapı araladığından ve suistimale açık hale geldiğinden söz etmektedir.

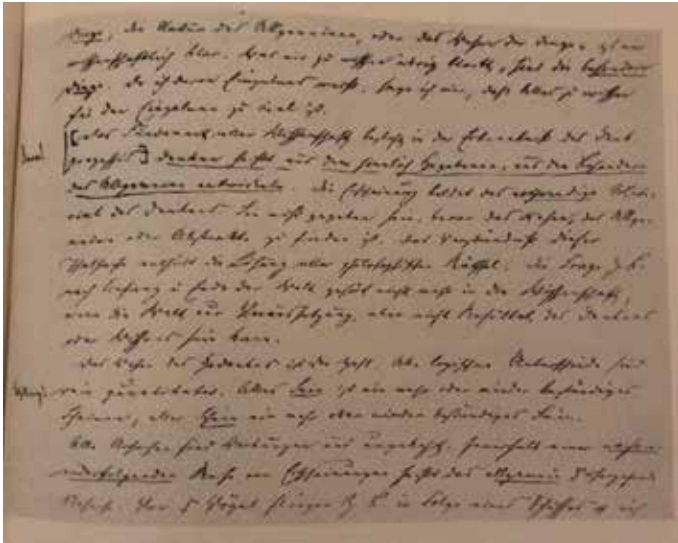
Marx, 5 Aralık 1868’de, Kugelman’a şöyle yazıyordu: “Oldukça uzun bir süre önce, Dietzgen, Düşünme Yetisi üzerine hazırladığı el yazmasından bir bölümünü bana gönderdi; bir miktar kavram karışıklığına ve fazla sık yinelemelere karşın, bu parçada kusursuz, bir işçinin kişisel düşüncesinin [sayfa 272] ürünleri olmaları bakımından o kadar daha çok hayranlık verici birçok fikir var.” (Rusça çeviri, s. 53.) [80] Bay Valentinov, bu düşünceyi aktarıyor, ama Marks’ın, Dietzgen’in “şaşkınlığı” olarak gördü-

gü şeyin, Dietzgen'i Mach'a yaklaştıranlar mı, yoksa Dietzgen'i Mach'tan ayıranlar mı olduğu sorusunu aklına bir türlü getirmiyor. (...) (Lenin, 1927:245).

[...]

Dietzgen, bütünü içinde alındığında, bu kadar katı bir kinamayı haketmez. Dietzgen onda-dokuz bir materyalistir, hiç bir zaman ne özel bir orijinalitede, ne de materyalizmden ayrı kişisel bir felsefede gözü olmuştur. (Lenin, 1927:246).

Lenin, belirli bir kafa karışıklığını, çok sık tekrarları ve bazı yüzeysel formülasyonları eleştirmesine rağmen, Joseph Dietzgen'i değerlendirmesinde, daha sonra Pravda makalesinde de tekrarladığı gibi, bir işçinin "çokça hayranlık uyandıran" bağımsız ürününden söz eder. Bu değerlendirme, Dietzgen'in kişisel takdiriyile ve aynı zamanda hatalarının ve eksikliklerinin değerlendirilmesinin dürüst tarafsızlığıyla karakterize edilir. Lenin'in başka bağlamlarda da dikkat çektiği belirli bir terminolojik bulanıklık göz ardı edilirse, o zaman Dietzgen için insanlar, sınıflar vb. tarafından alınan kararların nesnel sürecin bir unsuru olduğu; Dietzgen'in Marksizmden çıkardığı en önemli sonucun, toplumsal gelişimi belirleyen ve yeni toplumsal oluşumları yaratan unsurun toplumsal gereksinimler olduğunu söylenebilir.

GörSEL 4 Dietzgen'in Karl Marx'a yazdığı bir mektubun üzerine Marx'ın aldığı notlar (Finger, 1977: s.48-49).

DIETZGEN'İ DOĞRU OKUMAK

Dietzgen'e sadece geçmişten bakmak kuşkusuz eksikli olur. Dietzgen, günümüz için de önemli bir figürdür. Sömürücülere karşı sınıf mücadelesi devam ettiği müddetçe, tıpkı Marx, Engels ve Lenin gibi Dietzgen de güncel kalacaktır.

Rheinland'daki küçük burjuva kökenlerinin dayattığı ekonomik zincirlere rağmen, Dietzgen proletarya ve işçi sınıfı partisi davasında tutarlı bir savaşıydı. Küçük bur-

juva oportünist ve nesnelci görüşlere karşı uzlaşmaz mücadelesi, yaşamındaki temel çelişkiyi, yani bir işçi olarak "işçi filozofu olarak etkili olabilmek için küçük burjuva bir varoluş için çabalamak zorunda kalmasını" kavramasından kaynaklanıyordu. Bu bağlamda Marx ve Engels ile ortak bir yön de paylaşıyordu. Dietzgen hiçbir zaman kendi felsefi ekolünü kurma iddiasında bulunmamıştır. Marx ve Engels'ten her zaman hareketin kurucuları olarak söz ediyor, onları uluslararası proletaryanın liderleri olarak tanıyordu. Toplumbilimi alanında bir bakıma onların öğrencisiydi. Bu nedenle, bazı Sosyal Demokratların Dietzgen'i kendi oportünist gayelerinin öncüsü yapma yönündeki tüm girişimleri daha en başından başarısız olmaya mahkumdur. Buna karşın Eugen Dietzgen, Ernst Untermann ve başka isimler, Marksizmin karşısına sözde bir "Dietzgenizm" koymayı denediler, Marx'ı Dietzgen ile "geliştirmeye" kalkıştılar. Bu girişimlerde başarılı olamadılar ve Joseph Dietzgen'in kendisi de, yazılarıyla onlara karşı çıkmaktadır aslında. Dietzgen, Marksizm tarihinin, her şeyden önce diyalektik materyalizm tarihinin bir parçasıdır.

KAYNAKLAR

- Dietzgen, J. (1930). *Sämtliche Schriften*. Hg.v. E. Dietzgen, 3 Bücher in 1 Bd., Dietz Verlag, Berlin.
- Dietzgen, J. (1955). *Das Acquisit der Philosophie*. Stuttgart 1895. Ayrıca bkz. G. Mende: Einführungzu: Joseph Dietzgen „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit" (1955). Berlin.
- Dietzgen, J. (1973). *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*. Sammlung Luchterhand. Herman Luchterhand Verlag, Darmstadt und Neuwied.
- Finger, O. (1977). *Joseph Dietzgen – Beitrag zu den Leistungen des deutschen Arbeiterphilosophen*. Dietz Verlag, Berlin.
- Kirchner, H.G. (1958). *Joseph Dietzgen, Zum 70. Todestag des deutschen Arbeiterphilosophen*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, VEB deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- Lenin, W.I. (1927). *Materialismus und Empirio-kritizismus. Kritische Bemerkungen über eine reaktionäre Philosophie*. In: *Sämtliche Werke*. Bd. 13. Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin.
- Lenin, W.I. (1977). *Zum Todestag Josef Dietzgens*. Werke. Bd. 19., S. 62, Dietz Verlag, Berlin.
- Marx, K.; Friedrich Engels (1962). *Werke*. Bd. 23. S.22, Dietz Verlag, Berlin.
- Marx, K.; Friedrich Engels (1962). *Werke*. Bd. 21. S.293, Dietz Verlag, Berlin.
- Marx, K.; Friedrich Engels (1974). *Marx an L. Kugelmann*. In: MEW. Bd. 32. S. 579. Dietz Verlag, Berlin.
- Mehring, F. (1960). *Geschichte der deutsche Sozialdemokratie*. Zweiter Teil, in: *Gesammelte Schriften*. Bd. 2. S. 290, Dietz Verlag, Berlin.
- Mende, G. (1963). *Das ist unser Philosoph. Zum 75. Todestag von Joseph Dietzgen am 15. April 1963*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, VEB deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- Wrona, V. (1988). *Joseph Dietzgen und der wissenschaftliche Sozialismus*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, VEB deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.